

Uuem kirjandus

Jan Kaus

Väljaandja kinnitab õpiku vastavust kehtivale gümnaasiumi riiklikule õppekavale ning haridus- ja teadusministri poolt õppekirjandusele kehtestatud nõuetele.

JAN KAUS

Uuem kirjandus. Gümnaasiumiõpik

Retsenseerinud EDWARD KESS, JANEK KRAAVI

Küsimused ja ülesanded koostanud LEA TOOMING

Toimetanud MAARJA VALK

Keeletoimetaja PIRET PÖLDVER

Kujundaja HEIKO UNT

Fotod ja illustratsioonid

Scanpix Baltics: Delfi / Eesti Ajalehed / Rene Suurkaev (12), Rauno Volmar (64), Siim Lõvi (80), Postimees / Toomas Huik (12, 65); Postimees / Peeter Langovits (14, 33, 61, 77, 103), Postimees / Lauri Kulpsoo (17), Postimees / Mihkel Maripuu (20), Postimees / Liis Treimann (79), Postimees / Andres Haabu (105); Õhtuleht / Aldo Luud (18, 24, 31), Õhtuleht / Stanislav Moshkov (33, 75), Õhtuleht / Kristjan Teedema (95), Teet Malsroos (91, 95), Sakala / Elmo Riig (82, 83, 104), Linnalet / Heiko Kruusi (83), Järva Teataja / Dmitri Kotjuh (99), Kroonika / Ardo Kaljuvee (102), BEI/REX / Matt Baron (62), Boberger (111); Vida Press OÜ/Corbis: Julio Donoso (9); Peer Grimm (10), Frank May (39), Jean Françoise Rault (43), Jenny Lewis (46), Walter Weissman (93), Vida Press OÜ/Alamy / United Archives GmbH (70), Photos12 (94); Wikimedia Commons: Magnus Manske (9), Asclf4 (11), Ave Maria Möistlik (13, 21, 25, 74, 75, 77, 80, 98), Jaak Urmet (18, 78), Indrek Galetin (24), Rafael Iabbé (28), Flying Saucer (30), Joe Mabel (34), Mariusz Kubik (36, 48), Saksa Riigiarhiiv (38), Florian K (38), Ysangkok (41), Reggio Calabria ülikool (41), cplt (44), Elya (53), David Shankbone (54), Elis Cabot (56), Marc Coggins (59), Tabercil (63), David Monniaux (67), AlexRan (70), Georges Bird (72), Noir (85), Metsavend (85), Anneli Salo (78), Wakarimasita (86), Mutari (113), autor teadmata (114), Bengt Oberger (114); Kaari Saarma erakogu (17), Amrion OÜ erakogu (47)

Kirjastus on püüdnud ühendust saada kõigi illustratsioonide autorite või nende volitatud esindajatega. Palume neil, kellega me pole ühendust saanud, pöörduda kirjastuse Maurus poole.

ISBN: 978-9949-559-01-5

Autoriõigus: © **Maurus Kirjastus OÜ**, 2015

Tartu mnt 74, Tallinn 10144, üldnumber 697 1011, mobiil 5919 6117

www.kirjastusmaurus.ee

tellimine@kirjastusmaurus.ee

Kõik õigused käesolevale väljaandele on seadusega kaitstud. Ilma autoriõiguse omaniku kirjaliku loata pole lubatud ühtki selle väljaande osa paljundada ei mehaaniliselt ega muul viisil.

21

UUEM KIRJANDUS
Jan Kaus

2015

SISUKORD

Sissejuhatuseks	6
1. Kirjandus kui Paabeli raamatukogu: postmodernism	8
2. Muutuv ühiskond, muutuv kirjandus: punk ja etnofuturism	11
3. Eesti postmodernism: Mati Unt	14
4. Kirjanduse plahvatus 1990. aastate lõpus: uued rühmitused	16
5. Kirjanduse kõnelev keel: Peeter Sauter ja fs	20
6. Omaeluloolisus: Mari Tarand ja Mihkel Raud	23
7. Pärast Suuri Romaane: Tõnu Õnnepalu	25
8. Dokumentaalromaan: Emmanuel Carrère'i „Vaenlane”	27
9. Suured Romaanid ei kao: Ene Mihkelson ja Mats Traat	30
10. Kirjandus ning pop- ja rokkmuusika: Hiram ja Nick Hornby	32
11. Kirjandus massikultuuri vastas I: Michel Houellebecq	35
12. Kirjandus massikultuuri vastas II: Timur Vermes	38
13. Suur postmodernistlik romaan: Umberto Eco „Foucault’ pendel”	40
14. Metafiktsioon: „Aeglane mees”	43
15. Kirjandus ja kaasaja probleemid I: Koolivägivald. „Me peame rääkima Kevinist”	45
16. Kirjandus ja kaasaja probleemid II: Sotsiaalne ebaõiglus. „Pilveatlas”	48
17. Kirjandus ja kaasaja probleemid III: Sotsiaalne apaatia. „Pimedus”	50
18. Kirjandus ja poliitika: „Sinine pekk” ja „Saatanlikud värvid”	53
19. Siirus ja kits: „Olemise talumatu kergus”	56
20. Transgressiivne kirjandus: „Ameerika psühhopaat”	58

21. Transgressiivne kirjandus Eestis: „Iseseisvuspäev“	61
22. Teater kirjandusest eemale, kirjandus teatrile lähemale: postdramaatiline teater	63
23. 21. sajandi „Sõda ja rahu“: Jonathan Littell	67
24. Sõna ja pilt: „Kakluskubi“ juhtum	69
25. Sõna ja pilt: „Persepolise“ juhtum	71
26. Nullindate sotsiaalne luule: Rooste, Viiding, Kivisildnik	73
27. Naiskirjandus ja Eesti: vaade proosale	76
28. Luule ajatud jooned: Soomets, Kareva, Krull	79
29. Eestimaine fantaasia: Baturin, Heinsaar, Sommer	82
30. Maagiline realism üle maailma: Okri, Süskind, Murakami	84
31. Elust suurem elu: Pelevinist Ulitskajani	87
32. Kõrgfantaasia suurem maailm	90
33. Postapokalüptiline kirjandus: „Tee“	92
34. Fakt ja fantaasia: Andrus Kivirähk ja Urmas Vadi	95
35. Eestivene kirjanduse kasvav roll: Kotjuh, Ivanov, Grigorjeva	97
36. Y-generatsioon ehk Värske Rõhu põlvkond	100
37. Kas seada ideaale või paljastada illusioone? Jaan Kross ja Andrei Hvostov	103
38. Ajalugu ei aegu: Sofi Oksase juhtum	105
39. Probleemne ja lootusrikas Kolmas Maailm: „Jakubijani maja“	108
40. Euroopa maailmas III: Skandinaavia krimikirjandus	110
41. Igal kohal oma kirjanik: Pamuk ja Istanbul, Zafon ja Barcelona, Westö ja Helsingi	113
42. Kuidas mõelda raamatutest, mida me oleme lugenud?	115
Lugemiseks	118
Kasutatud allikad	171
Kirjandust arvudes	172
Sõnaseletusi	190

HEA ÕPIKU KASUTAJA!

Sinu ees on õpik „Uuem kirjandus”, mis on jätkuks „20. sajandi kirjandusele”. Selle autor Jan Kaus käsitleb ainekava teemasid konteksti loovalt ning värsketest vaatenurkadest. Pakkudes ainekava sisule lisa, jätab õpik lõpliku valikuvõimaluse õpetajale või kirjandushuvilisele õpilasele.

Suuresti on õpikus käsitletud autoreid, kes on kirjutama hakanud nii värselt, et nende tegemised on meieni jõudnud seni vaid kirjanduskriitika või ajaleheartiklite vahendusel.

Kirjandust võib avada lähtuvalt ajaloolisest perspektiivist või teoste kaudu. See õpik ei käsitle niivõrd kirjanduse ajalugu, vaid kui lugu – seda lugu, mida kirjanikud on oma teostega edasi anda tahtnud ja kuidas see on omakorda mõjutanud teiste (kirjanike) lugusid. Loodetavasti on õpilased nende lugude analüüsimisel aktiivsed osalised, kes mõtlevad kaasa, vaidlevad vastu ja püüavad teksti mõtestada ning seostavad seda oma maailmanägemise ja elukogemusega. Õpiku ülesanded ja viited lisamaterjalidele kutsuvad õpilast ise uurima ja avastama ning juurde otsima. Mõned lisamaterjalide viited saab avada õpikus oleva ruutkoodi abil, kuid kõik viited on olemas Mauruse veebilehel õpikututvustuse juures. Õpiku lisast leiab lähilugemiseks mõeldud tekste: nii luulet kui ka proosat; nii eesti kui ka välisautoreid.

Õpik toetub mõneti eelmisele, „20. sajandi kirjandusele” – on autoreid, kelle loomingut on analüüsitud mõlemas õpikus, lähtuvalt eri vaatepunktidest. Kaht õpikut ühendab ajajoon aastatest 1900–2013, andes võimaluse võrrelda, mis toimus paralleelselt Eestis, mis mujal maailmas, ja mõningast aimu sellestki, kuidas aja kulg on mõjutanud kirjanduses toimuvat: selgelt joonistub ajateljel välja pikem katkestus kirjandusloos pärast 1939. aastat ja kirjanduslik plahvatus 1990. alguses.

Head lugemist ja kaasamõtlemist!

1 KIRJANDUS KUI PAABELI RAAMATUKOGU: postmodernism

Termin „Paabeli raamatukogu” pärineb argentiina kirjaniku Jorge Luis Borgese samanimelisest novaatorlikust novellist, mis ilmus esmakordselt 1941. aastal. Paabeli Raamatukogus võib näha metafoori universumist kui mõõtmatus teadmiste kooslusest. See kujutluslik, aga väga detailselt kirjeldatud ruum koosneb meekärjekujulistest tubadest, mille neljal seinal on viie vahega raamaturiiulid, igas vahes kolmkümmend kaks neljasaja kümne leheküljelist raamatut. Raamatukogu übermõõt on mõõtmatu ning sellel puudub keskpunkt. Seal pole kaht ühesugust raamatut, mis tähendab, et olemas on kõik raamatud, mida 25 kirjamärki võimaldavad. Pole ühtegi tähekombinatsiooni, mida Raamatukogust ei leiaks.

Haaramatu raamatukogu metafoor sobib kirjeldama siinses õpikus käsitlemisele tulevat kirjandust, eelkõige ilminguid ja teoseid, mis asetuvad 1980.–1990. aastatesse ja uude aastatuhandesse. Kuigi eesti kirjanduses tekkis vaadeldaval ajajärgul veel uusi kirjandusvoole, siis maailmakirjandus nägi viimast suurt kirjandusvoolu 1950. aastatel USAst alguse saanud **biitkirjandusena**. Uuemat kirjandust iseloomustab kõikvõimalike stiilide ja voolude võrdne olemasolu, biitkirjandus elab edasi, samuti **sürrealism**, paljud 20. sajandi alguse modernistlikud voolud ei pruugi praegu avalduda enam otsestelt, kuid nende mõjusid on pidevalt siin-seal tajuda. Kõik on alles, kõike tuleb juurde. Sellest ka **intertekstuaalsuse** kasvav tähtsus uuemas kirjanduses – ilming, kus üks tekst viitab tahes või tahtmata teistele tekstidele. Teos on seos. Tekstid pole enam ainult eraldiseisvad objektid, vaid seosed võrgustikus osalt nähtamatus Raamatukogus. Tasub meeles pidada, et eraldi õpiku saaks uuema aja ulmekirjandusest, psühholoogilisest realismist, maagilisest realismist või krimikirjandusest, käsitusobjektidena on tähtsal positsioonil nii ajalugu kui ka fantaasia, nii tänapäev kui ka tulevik. Ühtset hierarhiat pole, selle olemasolu sõltub vaatepunktist. Üldpilt on kirju, keeleliselt rikas ja kaootiline ning ilma selge keskmata. Seda võib parema puudumisel nimetada **postmodernistlikuks** – kuigi postmodernism saab alguse enne 1980. aastaid.

Postmodernismist rääkides tasub kõigepealt hoida eraldi kaks asja. Ühelt poolt tähendab postmodernism laiemaid ühiskondlikke muutusi 20. sajandi teisel poolel, ja need muutused ei ole olnud ainult positiivsed. Näiteks info plahvatuslik kasv ja kuhjumine toob kaasa olukorra, kus on üha raskem eristada olulist ebaolulisest ning ebaoluline hakkab paistma olulisena – vaadakesem vaid meelelahutusmeediat, mis kubiseb uudistest, millel puudub meie elu jaoks sügavam tähendus. „Salasuhte-Pirjo pidutses püksata“ kõlab nagu sürrealistliku luuletuse rida, kuigi tegu on uudise pealkirjaga. Meedia on muutumas vahendist eesmärgiks. See on mõjutanud ka kirjandust, kus tihtipeale võib bestselleriks osutuda teos, mille sisu on pöördvõrdne autori välise atraktiivsusega või oskusega ennast turustada. Oluline pole enam teose sõnum, vaid mulje, mille autor loob. Väline hakkab esindama sisemist. Postmodernistlik teoreetik **Jean Baudrillard** (1929–2007) nimetaks seda **simulaakrumiks**.

Jean Baudrillard oli prantsuse kultuuriteoreetik, filosoof, sotsioloog ja fotograaf. Oma töödes keskendus ta postmodernismile ja poststrukturealismile.

Jacques Derrida oli prantsuse filosoof. Ta on pannud aluse dekonstruktiivisimile tänapäeva filosoofias ja kirjandusteadustes.

Teine postmodernismi tasand aga tähendab teoreetiliste mõttekäikude kogumit, mis sisaldab ühiskonnakriitika kõrval mitmeid paljulubavaid ja lootusrikkaid võimalusi arendada või praktiseerida uusi mõtlemisviise ja maailmataju. Üks neist on inimese „mina“ ümbermõtestamine. Prantsuse filosoof **Jacques Derrida** (1930–2004) on rääkinud seoses keelega tähenduste paljususest ja hierarhia puudumisest: ükski keeleline element ei saa eksisteerida väljaspool teisi keelelisi elemente, iga element on seotud teisega ning võib seetõttu sisaldada lõputul hulgal tähendusi. Keelt ei muuda elavaks mitte objektid (sõnad), vaid seosed (kõikvõimalikud tähendused), mida on sama palju kui Paabeli Raamatukogus sõnu ning mis võivad vahelduda, „voolata“. Aga mis siis, kui viia see suhe keelemärkide vahelt inimeste vahele? Prantsuse näitekirjaniku **Yasmina Reza** (1959) näidendis „**Kunst**“ (1994) on järgmine lause: „Kui mina olen mina sellepärast, et mina olen mina, ja sina oled sina sellepärast,

Yasmina Reza on prantsuse jutu- ning näitekirjanik, stsenarist ja näitleja. Yasmina Reza näidendid on osutunud ülimenukateks ja teda peetakse Euroopa näitekirjanduse superstaariks. Reza peateosteks on näidendid „Kunst” ja „Hävituse ingel”.

et sina oled sina, siis mina olen mina ja sina oled sina. Aga kui on vastupidi – et mina olen mina sellepärast, et sina oled sina, ja sina oled sina sellepärast, et mina olen mina, siis mina ei ole mina ja sina ei ole sina.” Kas siit ei paistagi kirjanduse ülim eesmärk, olgu ajastu postmodernistlik või mitte? Äkki on postmodernism aidanud kaasa ideele, et teistest selgelt eristuv „mina” on üks suur illusioon; äkki on iga inimene mitte ainult teos, vaid eelkõige seos? See on kirjanduse aegumatu küsimus.

Ülesandeid

1. Millisena näed sina Paabeli raamatukogu kui „mõõtmatu teadmiste kooslust”? Joonista oma kujutluspilt.
2. Vali üks käesoleva kursuse raames loetud teos ja seosta seda teiste sulle tuttavate teostega: loo seosevõrgustik allusioonide, ideede, motiivide, tegelaste vmt põhjal.
3. Milliseid müügivõtteid oled märganud tänapäeva kirjanikke kasutamas? Koostage klassiga „Kirjanduse müügimehe käsiraamat”.
4. Selgita mõisteid:
 - fragmentaarsus
 - intertekstuaalsus
 - postmodernistlik
 - simulaakrum

Lisamaterjale

Loe Sirbist Maris Balbati arvustust Yasmina Reza näidendi lavastusele „Hävituse ingel” Eesti Draamateatris; 24.1.2013.¹

Loe simulaakrumi teemadel Tuuli Raudla blogist „Semiootikatudengina Tartus” artiklit „Mis siis tegelikult juhtus”, 8.3.2013.

1

2 MUUTUV ÜHISKOND, MUUTUV KIRJANDUS: punk ja etnofuturism

Eesti lahtilöömine Nõukogude Liidust tõi endaga kaasa ennekõike suured poliitilised ja majanduslikud muutused. Need puudutasid ka kultuuri, kuid kultuur oli samal ajal liikunud omasoodu, olles mõnikord muutusi lausa ennetanud – sõnastades ja näidates ühiskondlikke probleeme, mis aitasid teadvustada vajadust iseseisvuse ning teistlaadse riigikorra järele. Aset leidis mitu olulist kultuurilist nihet. Mõned neist olid otseselt poliitilised – näiteks 1988. aastal toimunud loomeliitude ühispleenum, mis mängis taasiseseisvumiseni viinud protsesside ahelas tähtsat osa. Selle kõrval arenes veel mitu olulist liikumist, mis mõjutasid poliitilist õhkkonda, aga suunasid ka eesti kirjandust ning kultuuri üldisemaltki.

Punk, mis sai alguse 1970ndate teisel poolel Inglismaal, sisaldas juba alguses poliitilist elementi. Olgugi et osalt on punk **subkultuur**, mis väljendub eelkõige esteetikas – muusikastiilis ja riietuses –, võib teda vaadata ka ühiskondliku liikumisena, vastuseisuna valitsevatele oludele. Inglismaal oli selleks parempoolne monarhia, Eesti NSVs aga rahvuslikku kestvust ja keskkonda ähvardav kommunistlik režiim.

Punkliikumine kui poliitilise vastupanu vorm tuli ilmsiks 1980. aasta 22. septembril, mil Kadrioru staadionil toimunud Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni sõprusmängul keelati ära ansambli Propeller esinemine – sellele järgnesid noorterahutused, mis levisid üle Tallinna. Pungi protestimeel leidis aga kõige parema väljenduse loomingus.

Eestis tähendas **punkliikumine** 80ndate lõpus väimset vastupanu toonasele nõukogude ideoloogiale. Ajad on muutunud, aga mälestused ja laulud jäänud. Üks meeldejäätavamaid selle aastatuhande pungsündmusi on olnud 2008. aastal Rakveres toimunud punk-laulupidu.

Pildil punklaulupeo koor.

Villu Tamme on olnud punkpändide J.M.K.E ja Velikije Luki liige. Teda teatakse kõige rohkem hüdnime punkar Villu kaudu.

Pildil Villu Tamme punkansambli Velikije Luki koosseisus.

Tõnu Trubetsky, Anti Pathique, „Inglid ja kangelased”, Kirjastuskeskus, 2012.

ja kangelased”, mis on kirjutatud kahasse Vennaskonna kitarristi Anti Pathique’iga.

Pungiga paralleelselt vormus üks ilukirjanduslik hoovus, mida võib pidada nii suureneva rahvusliku teadvuse kui ka postmodernismi ilminguks. See on **etnofuturism**. Nagu nimigi ütleb, püüdsid etnofuturistid ühendada ühendamatut: ühelt poolt arhailist, mütoloogilist, rahvuslikku sisu ja teisalt moodsaid võtteid. Uuenduslik, mänguline vorm tahtis kaotada harrast suhtumist luulesse, ammutades samas just eesti kirjasõna klassikast, alustades regivärsiga ja lõpetades arbutatega. Etnofuturism võttis esmakordselt metoodiliselt kasutusele intertekstuaalsuse kui ilukirjandusliku väljendusviisi. Luuletaja **Karl Martin Sinijärv** (1971), etnofuturismi üks eestvedajaid ja nimetuse autor, kasutas oma varases loomingus läbivalt võtet, kus ta sidus traditsioonilisi vorme mängulise, ajuti lausa kerglaselt mõjuva sisuga. 1988. aastal asutasid etnofuturistid rühmituse **Hirohall**, sellele järgnes **Eesti Kostabi \$elts**, millest sai lõpuks kirjastus.

Üks pungi olulisemaid lüürikuid on olnud **Villu Tamme** (1963), kelle ansambel J.M.K.E. sai kuulsaks lauluga „Tere, perestroika”, mille sõnad olid varjamatult poliitilised. 1989. aastal Soomes ilmunud kauamängivat „**Kylmälle maalle**” peetakse üheks olulisemaks eesti rokkmuusika teoseks. Kahtlemata moodustavad mõjusa osa J.M.K.E. fenomenist Tamme laulusõnad. Need on sarkastilised ühiskondlikud kommentaarid, mis toimivad ka ilma muusikalise saateta.

Teine punkmuusika ja -kirjanduse juhtfiguur on **Tõnu Trubetsky** (1963), kuulsat punkbändi Vennaskond laulja ja sõnadekirjutaja. Trubetsky haare on Tamme omast kihilisem ja keerulisem – tema sõnades segunevad omavahel anarhismi idealiseeriv ühiskondlik närv ja romantilised nägemused hämaruses mootorratastel kihutavatest rokkaritest, seksuaalse vabaduse allusioonid ning mineviku idealiseerimine (Trubetsky nimetab Eestit näiteks Maavallaks). Trubetsky maailmanägemus tuleb hästi välja tema proosateostes, eelkõige 1992. aastal ilmunud maagilise realismi sugetega jutustuses „**Inglid**

Tõnu Trubetsky on eesti muusik, kirjanik ja filmilavastaja. Teda teatakse kõige rohkem ansambli Vennaskond solistina. Kirjandusse tuli Trubetsky luulekoguga „Pogo” 1989. aastal. On avaldanud nii luulet kui ka proosaloomingut.

Karl Martin Sinijärv on luuletaja ja ajakirjanik, alates 2007. aastast Eesti Kirjanike Liidu esimees. On olnud kultuurisaadete „OP“ ja „Jüri Üdi klubi“ saatejuht. Kirjandusdebüüdi tegi luulekassettis „Kassett '88“ nagu ka Tõnu Trubetsky.

Muide, pungil ja etnofuturismil on tugev ühisosa ja see sidus neid ka 1980. aastatel valitsenud meeleoludega. Selleks oli suurenenud teadlikkus eesti keelest ja kultuurist, selle eripärast ja ohustatusest. Kui 1989. aastal ilmus järjekordne noorte autorite luulekassett „Kassett '88“, siis neljast debütandist üks oli etnofuturist (Sinijärv) ja teine punkar (Trubetsky). Veel üks huvitav fakt: 2000. aastal ilmus Kajar Pruuli koostatud 1990. aastate eesti luule kogumik „**Varjatud ilus haigus**“ – seal oli esindatud lausa kolm punkliikumise juhtfiguuri, lisaks Villu Tammele ja Tõnu Trubetskyale ka Merle Jääger alias **Merca** (1965), kes kogus hiljem tuntust eelkõige näitlejana. Raamatu kirjastas aga Eesti Kostabi Šelts.

Ülesandeid

1. Loe läbi Mikk Mikiveri sissejuhatav kõne loomeliitude ühispleenumil 1. aprillil 1988 (vt lisamaterjali-dest). Mida selle üritusega taotleti? Too näiteid Mikiveri sõnavõtust.

2. Rühmatööülesanne.

- Koostage muusikakava 80ndate aastate eesti punkmuusikast, lähtudes selle erinevatest sõnumitest.
- Analüüsige laulutekstide temaatikat, sõnumeid.
- Iseloomustage punkluule kujundikeelt, keelekasutust.

3. Tee etnofuturistlikku elu- ja mõtteviisi kujutav märksõnaskeem. Selleks tutvu etnofuturistide veebilehe ning seal avaldatud tekstidega. Lisa leiad ka Kauksi Ülle ettekande kokkuvõttest eestluse elujõu kongressil (1.–2. juuli 1999).

Lisamaterjale

Kuula Mikk Mikiveri kõnet loomeliitude ühispleenumil.¹

Loe etnofuturistide veebilehel avaldatud tekste ja Kauksi Ülle 1999. aastal peetud ettekande kokkuvõtet.²

Kuula saadet „Siin me oleme“, kus Ingrid Peek ja Tõnu Pedaru intervjuueerivad Villu Tammet.³

4. Rühmatööülesanne.

- Korraldage rühmades diskussioonid teemal „Etnofutu on eestluse ellujäämise retsept“, nii et osa rühmast pooldab, osa eitab etnofuturistide arvamusi. Pöörake tähelepanu argumenteerimise põhjalikkusele.
- Rühmade veenvamad kõnelejad esitavad oma argumendid (nii väite pooldajad kui ka eitajad) klassi ees, et välja selgitada paremini põhjendatud seisukoht.

5. Loe katkendit „Inglitest ja kangelistest“ (leiad õpiku lisast lk 116–120) ja iseloomusta selle põhjal punkkirjandust.

6. Selgita mõisteid:

- etnofuturism
- punk
- subkultuur

Kuula „Väikest luulesaadet“, kus Rednar Annus ja Ivo Uukkivi esitavad Tõnu Trubetsky luuletusi.⁴

Loe Maalehest Jürgen Rooste intervjuud Villu Tammega: „Villu Tamme: Elus anarhist, aga diktaator oma bändis“; 31.10.2013.

Loe ajakirjast Teater. Muusika. Kino intervjuud Tõnu Trubetskyga, nr 6, 2014.

Tutvu ajakirjas Looming Karl Martin Sinijärve luuletustega, nr 2, 2014.

EESTI POSTMODERNISM:

Mati Unt

1990. aasta, hetk taasiseseisvumise lävel, on eesti kirjanduses märgiline – ilmus mitu proosateost, mis hakkasid mõjutama ja märgistama järgnevate kümnendite kirjandust. Üks neist olulistest raamatutest on „**Öös on asju**“, autoriks teatrilavastaja ja kirjanik **Mati Unt** (1944–2005). Raamatu tähtsus on suuresti seotud tööga, et seda saab pidada esimeseks teoseks eesti kirjanduses, kus on läbivalt ja mitmekülgset kasutatud postmodernistliku jutustamisviisi võtteid.

Maailmakirjanduses leidis postmodernismi läbimurre aset juba 1960. aastatel, mil Nõukogude Eestis algas modernistliku kirjanduse murrang. Pole imestada, et postmodernismi võimalusi kasutas esimesena täiel määral ära **Mati Unt**, kelle varasemateski teostes saab täheldada suurt lugemust ning huvi maailmakirjanduses ja -kultuuris toimuva vastu, mis väljendus kalduvuses kasutada ohtralt tsitaate.

Undi esimene pikem romaan „**Sügisball**“ (1979) kasutas läbivalt tsitaadilisust ja sedakaudu hoiakut, et kõike on juba varem öeldud.

Kui „**Sügisball**“ vaid riivas postmodernistliku tekstikirjutuse võimalusi, siis „**Öös on asju**“ võib pidada juba mitmekülgset postmodernistlikuks tekstiks. Vaadakes korra mõnda neist külgedest lähemalt, võrdluses postmodernistliku teksti peamiste tunnusoontega.

Mati Unt, „**Öös on asju**“.
Eesti Raamat, 1990.

Mati Unt oli viljakas ja tunnustatud eesti kirjanik ning teatrilavastaja.

Ta on kirjutanud romaane, jutustusi, näidendeid, dramatiseeringuid, stsenaariume ja esseistikat. Unt tuli kirjandusse juba 22aastasena, avaldades jutustused „Hüvasti, kollane kass“ ja „Võlg“.

Unt on töötanud Vanemuises ja Noorsooteatris kirjandusala juhatajana ning Noorsooteatris ja Draamateatris lavastajana.

- Postmodernismi üks põhipostulaate seab kahtluse alla originaalsuse. Üks kõige olulisemaid postmodernismi teoreetikke Umberto Eco on toonud selle kohta tabava näite. Mees tahab oma naisele öelda „ma armastan sind“, aga ei saa seda teha, sest ta teab, et naine teab (ja et naine teab, et mees teab), et menukirjanik Barbara Cartland (ja keskaegsed trubaduudid, Shakespeare ja biitlid) on seda väljendit juba kasutanud. Muidugi, mees võib öelda: „Kasutades Barbara Cartlandi sõnu: ma armastan sind“ – sel moel ütleb ta oma mõtte küll välja, aga teeb seda

teadlikuna, et ta ei kasuta oma sõnu, vaid räägib kaotatud süütuse ajal. Teadlikkus kirjanduslike süžeede, tegelaskujude, motiivide, stiilide ja žanride kaotatud süütusest on üks postmodernismi põhitunnuseid. Sellest ka postmodernismi üks võtmemõisteid „pastišš”, teistelt tekstidelt laenamine, mis iseloomustab ka Mati Undi romaani. Üks näide. Unt kirjutab: „Keset meie elu vaevarikast rada leidsin end äkki keset tumenevat metsa, kus mul tuli õige tee käest kaotada.” Siin viitab Unt otse Dante Alighieri suurteose „Jumalik komöödia” algusele, esimese osa „Põrgu” esimese laulu esimesele salmile: „Just meie maise elu poolel rajal / end keset sünget metsa leidsin teel, / sest olin eksi läinud sellel ajal.”

- Postmodernistliku maailmavaate märksõnad on ka **ebakindlus, kahtlus, kaootilisus** – kunstiliselt mahuvad siia nii vormilised võtted kui ka sisulised lahendused. „Öös on asju” paistab silma **fragmentaarsusega**: hüpliku, siia-sinna viskuv, ootamatuid seoseid leidva stiiliga, keeldumisega selgest, lineaarsest narratiivist – vägagi postmodernistlik esteetika. Samuti sisendab ja kirjeldab ebakindlust raamatu süžee. „Öös on asju” peateemaks, lausa peategelaseks võiks pidada elektrit. Teose üks tähenduslikumaid lõike kirjeldab katastroofi tagajärjel tekkivat talvist elektrikatkestust, mis sümboliseerib elu sügavat ebakindlust – piisab elektri kadumisest, et asjade kehtiv kord kõikuma lööks ja kaos üle ääre ajaks. Siin kajab vastu **uue keskaja** motiiv – ühiskonna toimimine muutub üha keerulisemaks, inimene oskab üha vähem asjade käiku sekkuda, asju parandada ja juhtida, nii et kui süsteem näiteks elektri kadumisega kokku kukuks, tõusevad hinda jälle keskaegsed suhted ja väärtused.

- Undile meeldib **mäng „kõrge” ja „madala” piiridega**. Postmodernistlik mõte on püüdnud sellist vastandust hüljata – kirjanduses saab kõike kirjeldada, mitte miski pole kunsti jaoks liiga madal, kehaline või ebameeldiv. Unt kirjutab saunas käimisest nii: „Tahaksin kuulda animaalseid häälsusi, näha looduslähedust. Kui riided on seljast heidetud, heidetagu ka kultuur ajudest. Oldagu vabad, oldagu loomalikud. /---/ Võrreldagu suguelundeid, maadeldagu, naerdagu.”

- Äsjasest tsitaadist kumab vastu neljaski postmodernistliku kirjanduse iseloomujoon, mille peale oli Mati Unt meister: **iroonia**. Iroonia sobib postmodernistliku meelelaadiga inimesele, tema kahtlustele, distantsile, soovimatusele selgelt pooli valida, loobumisele maailma lihtsustatud nägemisest.

1. Sõnasta postmodernistliku mõtteaadi kirjeldused konkreetsete väidetena.

2. Leia postmodernismi neljale joonele neid piltlikult iseloomustavad metafoorsed nimetused.

3. Rühmatöö „Minu arust vahetab ta stiile teksti sees.” (M. Unt, „Öös on asju”).

- Lugege läbi M. Undi romaanist „Öös on asju” alapeatükid „Tissen” ja „Tissen (järg)” kuni osani „Tisseni kiri ja minu vastus” (loetav tekstiosa jagage 3 või 6 rühma vahel) ja täitke rühmiti ülesanded.
- Eristage tekstis fiktsiooni- ja faktiasad. Kumba on vähem, kumba rohkem?
- Mille poolest erinevad teabe- ja ilukirjanduslikud tekstid? Nimetage mõlema stiili olulisemad tunnused. Iseloomustage M. Undi stiili fiktsiooni- ja faktilõikudes. Mis torkab silma?

• Leidke infot kõigi tekstis esinevate:

- *faktiliste isikute* (tegevusala, tegutsemisaeg, -koht, eripära jmt) kohta,
- *nähtuste* kohta,
- *tõlkige kõik tsitaadid*,
- *leidke intertekstuaalseid seoseid*.

• Kirjutage loetud tekstiosa põhjal Tisseni iseloomustus, toetudes nii fiktsiooni- kui ka faktimaterjalile.

4. Kuula vestlusringi Mati Undi järgest eesti kultuuris ja Mati Undi ning Mihkel Muti vestlust. Kirjuta lühikokkuvõtte Mati Undi rollist eesti kultuuris.¹

5. Selgita mõisteid:

- pastišš
- iroonia

Lisamaterjale

Kuula Ela Tomsoni intervjuud Mati Undiga Eesti Raadio 80. aastapäeva puhul.²

Loe Eesti Päevalehe järelehüüet Mati Undi lahkumise puhul, „Mati Unt – esteetiliste väärtuste rüütel”; 23.8.2005.³

KIRJANDUSE PLAHVATUS 1990. AASTATE LÕPUS: uued rühmitused

Etnofuturistide Hirohall tõukus otseselt 1917. aastal asutatud kirjanduslikust rühmitusest Siuru. See näitab, et kirjanduslikel rühmitustel on olnud tähtis roll terves eesti kirjandusloos, kaasa arvatud 20. sajandi lõpus. Vahetult enne 21. sajandi algust, alates 1997. aastast, toimus eesti kirjanduses veel üks väga intensiivne noorte kirjanike koondumine, mis aitas paremini teadvustada tervet kirjanduslikku põlvkonda.

Rühmituses Erakkond alustanud **Kristiina Ehin** on eesti luuletaja ja proosakirjanik, oma põlvkonna üks tuntumaid kirjanikke ka laiemalugejaskonna seas. Tema sulest on ilmunud nii luulekogusid kui ka proosaloomingut.

Kristiina Ehini huvi pärimuse vastu on seotud ka tema erialaga: ta on lõpetanud eesti ja võrdleva rahvaluule eriala, folkloristina on teda huvitanud regilaulu maailmapilt. Ehini luule on jõudnud ingliskeelse lugejani tänu heale koostööle tõlkija Ilmar Lehtperega.

kondlaste meelelaadist tugevalt erineva hoiakuga luuletajad. Tartu NAKi autoreid iseloomustas lõbus, kohati isegi kerglane meelelaad, orienteeritus Kagu-Eesti kultuurile, vemmälvõrsid, üsna haruldane harjumus kasutada järjekindlalt riimilist luulet, lihtrahvalik ning sage li krehvtine keelekasutus, ühiskondlike teemade humoorikas käsitlemine, teatraalsed esinemised, kusjuures paljud NAKi liikmed armastavad esitada oma tekste lauldes, ilma et lauluoskus määrav oleks.

Paari aasta sees moodustus neli kirjanduslikku rühmitust, kaks Tartus, kaks Tallinnas. On kindel, et ilma nendes rühmitustes avaldamist alustanud autoriteta olnuks järgneva kümnendi kirjandus tunduvalt vaesem. Kõige mõjukamaks neist võib pidada Tartu kooslust **Erakkond**. Rühmitus paistis silma vaoshoitud väljenduslaadiga, läbimõeldud esinemiste ja teostega, mis andsid märku rühmituse intellektuaalsest suunitlusest ja potentsiaalst. Eks koosluse taotlustele ja iseloomule viitab juba sõna- ja tähendusmänguline nimetus.

Võib-olla kõige tuntum Erakkonna taustaga autor on luuletaja **Kristiina Ehin** (1977), keda ei saa küll nimetada Erakkonna tüüpiliseks esindajaks, aga keda võib kahtlusteta pidada nullindate üheks populaarsemaks kirjanikuks Eestis. Ehini võlu ja trump ilmneb oskuses esindada traditsioonilist luuletajapositsiooni – tundlikku inimest, kelle ülesanne on tuletada vähemtundlikele meelde inimolemise sügavusi. Ehini teemad puudutavad lisaks armastusele ja naise identiteedile põhiliselt puutumatut loodust ning pärimust, vanarahva tarkust. Pärimus ei tähenda Ehini puhul ainult lugusid, vaid tervet kaduva maailma meelelaadi. Jutt ei käi ainult rehetubadest või kangastelgedest, vaid maailmavaatest nende taga ja ümber. Ehini loomingut iseloomustab maagilise alatooniga metafüüsiline igatsus maaläheduse ja puhta lapsemeelsuse järele, oma naiseliku ürgjõu tundmaõppimine ja kuulutamine.

Erakkonna vastukaaluks taasasutati Tartus **Noorte Autorite Koondis (NAK)**, mille tuumiku moodustasid erak-

NAKi ridadesse kuuluvad kirjanikud **Veiko Märka, Aapo Ilves ja Olavi Ruitlane**.

NAKi kõige tuntum autor on kahtlemata **Contra** (1974), kodanikunimega Margus Konnula, kelle luule ja isiksus sobivad hästi esindama Tartu NAKi vaimu. Contra loomingut iseloomustab lausa harukordne keeletaju – see võimaldab tal leiutada pööraselt leidlikke riimiskeeme, naljandeid ja sõnamänge.

Contra on populaarne eesti kirjanik, kes kirjutab peamiselt vaimukaid vemmälväsilikke luuletusi. Tema sulest on ilmunud ka mõned lastenäidendid ja jutustused. Contra on särav lavaesineja ja kannab oma luuletusi ise ette (sageli ka lauldes). Ta on töötanud Urvastes postiljonina, toimetanud Urvaste valla lehte ning olnud ETV saatejuht. Praegu tegeleb Contra läti kirjanduse ja kultuuri levitamisega Eestisse.

Tallinnas hakkas 1997. aastal tegutsema toonase Tallinna Pedagoogikaülikooli üliõpilaste loodud **TNT (Tallinna Noored Tegijad)**. Vastupidiselt Erakkonnale ja Tartu NAKile ei ole TNT autorite vahel kerge leida ühiseid jooni. Tegu oli väga kirju seltskonnaga. TNT algusaegade kaks kõige värvikamat kuju olid **Ivar Sild** (1977) ja **Wimberg** (1979). Esimene neist esindas dekadentliku esteedi hoiakut, püüdes teadlikult lansseerida eesti kirjandusse homoseksualismi teemat, teine aga flirtis nõukogude kirjanduse väljendusvahenditega, esindades rahvalikku, löövet, peaaegu skandeerivat luulelaadi (Wimberg ühineski hiljem Tartu NAKiga).

TNT kõrval alustas 1998. aasta lõpus Õigem Valem, mis oli neljast rühmitusest kõige kontsentreeritum – ainult neli liiget, kusjuures ükski neist ei vahetunud. Kuna kolm neljast Õigema Valemi liikmest olid ühtlasi ajakirjanikud, pälvis rühmitus tähelepanu meediakampaaniatega – näiteks lasid nad ennast pildistada vannis šampust juues. Nagu TNT puhul on ka Õigemast Valemist raske leida ühiseid jooni. Rühmituse olemuse võtab ehk kõige paremini kokku **Kalju Kruusa** (1974), keda võib ülepea pidada 1990. aastate lõpu kirjandusliku plahvatuse keskseks kujukaks – lisaks Õigemale Valemile kuulus Kruusa ka Erakkonda ning oli TNT auliige. Kruusa looming on samuti väga mitmepalgeline – ühtaegu lihtne ja keerukas. Kruusa suudab ühendada looduspilte ja keelemänge, emotsioone ja eruditsiooni, argielu poeetikat ja filosoofilisi mõtisklusi, ühiskondlikku närvi ja ajatuid teemasid, ängi ja rõõmu. Kruusa luule kihilisus ja mitmehäälsus, samas selgelt äratuntav, talle ainuomaseid stiilivõtteid sisaldav käekiri muudab ta „luuletajate luuletajaks“ – laiem publik teab temast vähe, kuid paljud asjatundjad ja põlvkonnakaaslased peavad teda üheks kõige olulisemaks eesti luuletajaks uuel aastatuhandel.

Kalju Kruusa (kodanikunimega Jaanus Valk) on eesti luuletaja ja tõlkija. Kalju Kruusa luuleloomingule on omane mäng keelekasutusega: kirjaviisi ja grammatikareeglite muutmine, y-tähe kasutamine õ-tähe asemel. Ta on asutanud koos Hasso Krulliga tõlkeajakirja Ninniku.

1. Paaristöö. Lugemisaastal 2010 tutvustasid ERRi Vikerraadio saates „Keda sina viimati lugesid?“ oma isiklikke muljeid ja tõlgendusi 90ndatel aastatel kirjandusse tulnud noortest luuletajatest nende põlvkonnakaaslased.

- Kuulake pinginaabriga üht viidatud vestlussaadetest (vt lisamaterjale) ja täitke kumbki eraldi kaheks pooleks jagatud märkmeleht: ühel pool FAKTID, teisel pool kõneleja HINNANGUD kõnealusele autorile.
- Võrrelge täidetud märkmelehti, täiendage neid vastakuti.
- Valige üks analüüsitava luuletaja luulekogu ja leidke sealt kõneleja hinnaguid toetavaid luulenäiteid.
- Kas mõne saates kõnelnu hinnagut saaks ka ümber lükata? Leidke sobiv näide.

2. Leia Kristiina Ehini luulekogust „Luigeluulin“ pärimuslikke elemente ja ammuste aegade hoiakuid.

3. Mida kujutab Kristiina Ehini luuletuses „Muutun hämaruse tulekuga“ (leiad õpiku tekstilisast)? Kirjelda oma sõnadega. Võrrelge klassis oma kujutluspilet.

4. Analüüsi Kristiina Ehini luuletuse „Muutun hämaruse tulekuga“ salmilisust. Milliseid sisulisi rõhuasetusi tajud seoses luuletuse teksti stroofideks jagunemisega?

5. Leia Contra luuletustest erinevat liiki sõnamänge ja koosta sõnamänguantoloogia, mis sobiks õppevahendiks kõigile luulehuvilistele. Liigitamisel leiad abi õpikust E. Annus, A. Merilai, A. Saro, „Poeetika“.

6. Kalju Kruusa tekstis – „KUID KAS ON MU KALLIST RASKEMEELSUST?“ – (leiad õpiku tekstilisast) leiab lugeja peaaegu sama küsimuse kolm erinevat varianti. Tõlgenda erinevusi sõltuvalt kontekstist.

7. Mis liiki luuletekst on Kalju Kruusa – „KUID KAS ON MU KALLIST RASKEMEELSUST?“ –?

8. Jaga Kalju Kruusa tekst oma nägemust mööda stroofideks. Võrdle oma tulemust originaaliga. Mis on muutunud?

Lisamaterjale

Tutvu ülevaatega Erakkonna tegevusest Timo Marani kodulehel.¹

Kuula ERRi saadet „Keda sina viimati lugesid“ (Kruusa Contrast², Pilv Kruusast³, Contra Ehini⁴).

Tutvu NAKi blogiga.

Kuula ERRi arhiivist, kuidas Ivar Sild loeb oma luuletust „New age“.

Kuula ERRi saadet „Loos on asju“, kus Jan Kaus ja Peeter Helme küsitlevad Wimbergi ehk Jaak Urmetit.

1

2

3

4

5 KIRJANDUSE KÕNELEV KEEL:

Peeter Sauter ja fs

Läbi terve läänemaise kirjanduse ajaloo on näha pinget ideaalide ja reaalsuse vahel. Küsimus on olnud selles, kas kirjandus peaks kehtestama ideaale, mis inimesi õpetaks ja juhiks, või rääkima asjadest nii, nagu need tegelikult on. Kas kirjandus peaks ülendama või kainestama? See on küsimus, mida erinevates ajastutes võidakse käsitleda erinevalt, kuid mille olemus on muutmata oluline.

Ideaale kehtestava kirjanduse kõige puhtamaks näiteks on klassitsism 17. sajandi prantsuse kirjanduses, mil Jean Racine'i pidulikes näidendites tegutsesid antiikkangelased – klassitsistlikud autorid uskusid, et inimlikkus ilmneb selgemini ja puhtamalt maailmas, mis kannab kunstiteose omaenda madalast tegelikkusest kaugele, konkreetsest ajastust ajatute ideedeni. Samuti võib ideaalidele keskenduv kirjandus välistada sageli koomika, nii nagu ei tohi klassikalises ülevas kunstiteoses kohata vanu, haigeid või vigaseid kangelasi.

Kui uurida ülendava ja kainestava kirjanduse arenguid uuema eesti kirjanduse kontekstis, siis tuleb jällegi vaadata 1990. aastasse, mil ilmus ühe märgilise autori märgiline teos:

Peeter Sauteri (1962) romaan „Indigo”. Sauter on lõpetanud kuulsal lavakunstikateedri, kuid näitleja asemel sai temast üks

viimaste aastakümnete olulisemaid kirjanikke. Nihet, mille Sauter tekitas, seostatakse tihtipeale tema lugude selge **naturalismiga** – täiesti vastupidiselt klassitsistliku kirjanduse ideaalidele ei jätta Sauter ilukirjanduslikust tekstist välja ühtegi eluilmingut, tema omaeluloolistes lugudes võib

lugeja kogeda kehaliste tegevuste ja funktsioonide detailseid kirjeldusi nina nökkimisest vetsus toimetamiseni. Sauteri ühes kõige märgilises loos,

Peeter Sauter, „Indigo”,
Eesti Raamat, 1990.

Peeter Sauter on eesti proosakirjanik, näitleja ja tõlkija. Ta on lõpetanud Tallinna Riikliku Konservatooriumi lavakunstikateedri ja mänginud paaris filmis, peale selle töötanud vabakutselise ajakirjanikuna ja reklaamibüroos tekstikirjutajana. Romaanist „Indigo” kujunes 1990ndate alguses noorte seas tõeline kultusteos.